

فرهنگ موضوعی آثار نظامی (۶)

«اقبالنامه»

تصحیح و تألیف:

قادر فاضلی

انتشارات بین‌المللی الهدی

۱۳۸۸

سرشناسه	: نظامی، الیاس بن یوسف، ۵۳۰ - ۶۱۴ ق.
عنوان و نام پدیدآور	: اقبالنامه/نظامی: تصحیح و تألیف فاضل قادری.
مشخصات نشر	: تهران: بین المللی الهدی ۱۳۸۸.
مشخصات ظاهری	: ۳۹۹ ص.
فروست	: فرهنگ موضوعی آثار نظامی: ۶
شابک	: ۸۰۰۰۰ ریال ۴ - ۴۵۸ - ۴۳۹ - ۹۶۴ - ۹۷۸: دوره: ۱: ۶۰۰۰۰ ریال: ۴۵۹ - ۴۳۹ - ۹۶۴ - ۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: نظامی، الیاس بن یوسف، ۵۳۰ - ۶۱۴ ق. اقبالنامه -- فهرست مطالب
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۶ ق.
شناسه افزوده	: فاضلی، قادر، ۱۳۴۱ -
رده بندی کنگره	: ب ۱۳۸۸ ۵۱۲۷ PRI
رده بندی دیویی	: ۱/۲۳ فا ۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۹۷۳۸۲۸

انتشارات بین المللی الهدی
تهران - صندوق پستی: ۴۳۶۳ - ۱۴۱۵۵
تلفن: ۸۸۱۹۵۰۰۳ - ۸۸۱۹۷۶۶۱ نمایر: ۸۸۸۹۵۶۵۴

عنوان: فرهنگ موضوعی آثار نظامی (۶) اقبالنامه

تصحیح و تألیف: قادر فاضلی

نوبت چاپ: اول، ۱۳۸۸ ه. ش.

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۸۰۰۰ تومان

قیمت دوره ۶ جلدی: ۶۰۰۰۰ تومان

ناشر: انتشارات بین المللی الهدی

شابک: ۴ - ۴۵۸ - ۴۳۹ - ۹۶۴ - ۹۷۸

شابک دوره: ۱ - ۴۵۹ - ۴۳۹ - ۹۶۴ - ۹۷۸

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

فهرست

متن اقبالنامه

۶۴	افسانه	۱۳	مقدمه
۶۷	آغانی ساختن افلاطون بر مالش ارسطو	۱۵	متن اقبالنامه
۷۱	حکایت انگشتی و شبان	۱۷	خردنامه
۷۵	احوال سقراط با اسکندر	۱۸	نیایش به درگاه باری تعالی
۸۲	گفتار حکیم هند با اسکندر	۱۹	در نعت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله
۸۹	خلوت ساختن اسکندر با هفت حکیم	۲۱	تازه کردن داستان و یاد دوستان
۹۰	گفتار ارسطو در آفرینش نخست	۲۸	در اندازه هر کاری نگاه داشتن
۹۲	گفتار والیس در آفرینش نخست	۲۹	در ستایش ممدوح
۹۲	گفتار بلیتاس در آفرینش نخست	۳۲	خطاب زمین بوس
۹۳	گفتار سقراط در آفرینش نخست	۳۴	آغاز داستان
۹۳	گفتار فروریوس در آفرینش نخست	۳۹	در اینکه چرا اسکندر را ذالقرنین گویند
۹۳	گفتار هرمس در آفرینش نخست	۴۳	داستان اسکندر با شبان دانا
۹۳	گفتار افلاطون در آفرینش نخست	۴۴	افسانه گویی شبان
۹۵	گفتار اسکندر در آفرینش نخست	۴۷	افسانه ارشمیدس با کنیزک چینی
۹۵	گفتار حکیم نظامی در آفرینش نخست	۵۰	مرگ همسر نظامی
۹۷	رسیدن اسکندر به پیغمبری	۵۱	افسانه ماریه قبطیه
۱۰۱	خردنامه ارسطو	۵۱	مطرب‌نامه
۱۰۶	خردنامه افلاطون	۵۴	افسانه خراسانی و فریب دادن خلیفه
۱۰۹	خردنامه سقراط	۵۶	بازگشت به افسانه
۱۱۴	جهان‌گردی اسکندر با دعوی پیغمبری	۵۸	افسانه‌نارنج‌پس و توانگری وی به طالع پسر
۱۱۴	شکوه نظامی از روزگار پیری	۵۸	افسانه
۱۲۸	رسیدن اسکندر به عرض جنوب... سرپرستان	۶۴	انکار کردن هفتاد حکیم سخن هرمس را

انجامش روزگار ارسطو	۱۷۷	گذر کردن اسکندر دیگر باره به هندوستان ..	۱۳۵
انجامش روزگار هرمس	۱۷۹	یاد جوانی	۱۳۵
انجامش روزگار افلاطون	۱۸۰	رسیدن اسکندر به حد شمال ...	۱۴۸
انجامش روزگار والیس	۱۸۱	بازگشتن اسکندر از حد شمال به عزم روم ..	۱۵۶
انجامش روزگار بلیناس	۱۸۳	وصف نایستان	۱۵۶
انجامش روزگار فروریوس	۱۸۵	وصیتنامه اسکندر	۱۵۹
انجامش روزگار سقراط	۱۸۶	وصف خزان	۱۵۹
انجامش روزگار نظامی	۱۸۷	سوگندنامه اسکندر به سوی مادر	۱۶۴
ستایش ملک عزالدین مسعود بن ارسلان ..	۱۸۸	رسیدن نامه اسکندر به مادرش	۱۷۲
دعای پادشاه	۱۸۸	وصف زمستان	۱۷۲
انجامش اقبالنامه	۱۹۱	نالیدن اسکندروس در مرگ پدر	۱۷۲

فهرست

فرهنگ موضوعی اقبالنامه

آ - الف	
۱- آدم عليه السلام ۱۹۷	۲۰- اسکندر (مريض شدن او) ۲۲۸
۲- آرزومندی و سالخوردگی ۱۹۷	۲۱- اسکندر (مرگ او) ۲۳۱
۳- آغاز جهان مادی ۱۹۷	۲۲- اسکندر بعد از پیامبری ۲۳۴
۴- آغاز جهان هستی ۲۰۱	۲۳- اسکندر و بیت المقدس ۲۳۵
۵- آبه ۲۰۲	۲۴- اسکندر و وحی آسمانی ۲۳۵
متن و ترجمه آیات ۲۰۴	۲۵- اسکندر و پیغمبری او ۲۳۶
۶- آیین حکمرانی ۲۰۷	۲۶- اسکندر و حکیم هند ۲۳۷
۷- آیین سخنوری ۲۱۵	۲۷- اسکندروس بعد از اسکندر ۲۳۹
۸- آینه اسکندری ۲۱۶	۲۸- اسکندر و سقراط ۲۴۱
۹- ابرومعشر ۲۱۶	۲۹- اسکندر و شبان ۲۴۴
۱۰- احسان ۲۱۶	۳۰- اسکندر و علامت‌گذاری دریایی ۲۴۶
۱۱- اخلاق ۲۱۷	۳۱- اسکندر و مادرش ۲۴۶
۱۲- اخلاق اجتماعی ۲۱۸	۳۲- اسکندر و ماریه ۲۴۷
۱۳- ارزش ۲۲۰	۳۳- اسکندر و معجزه او ۲۴۸
۱۴- ارسطو (مرگ او) ۲۲۱	۳۴- اسکندر و باغ ارم ۲۴۹
۱۵- ارسلان‌شاه ۲۲۲	۳۵- اعتدال ۲۵۰
۱۶- ارشمیدس و ارسطو ۲۲۲	۳۶- افسوس ۲۵۱
۱۷- ارشمیدس و کنیز چینی ۲۲۴	۳۷- افلاطون (مرگ او) ۲۵۱
۱۸- اسکندر ۲۲۵	۳۸- اقبالنامه (انجام آن) ۲۵۱
۱۹- اسکندر (ذوالقرنین) ۲۲۵	۳۹- اقیانوس ۲۵۳
	۴۰- الماس ۲۵۳

ج-ج

- ۷۰- جان..... ۲۶۷
۷۱- جنسیت..... ۲۶۷
۷۲- جوهر فرد..... ۲۶۸
۷۳- جهان..... ۲۶۸
۷۴- جهانداری و جهان دوستی..... ۲۶۹
۷۵- چشم زخم..... ۲۷۰

ح-ح

- ۷۶- حدیث..... ۲۷۲
متن و ترجمه احادیث..... ۲۷۳
۷۷- حرص..... ۲۷۳
۷۸- حسد..... ۲۷۴
۷۹- حشر در آخرت..... ۲۷۴
۸۰- حکمت حوادث..... ۲۷۴
۸۱- حکیمان هفتگانه و اسکندر..... ۲۷۴
۸۲- حمد الهی..... ۲۷۵
۸۳- خدا..... ۲۷۵
۸۴- خدا و جهان..... ۲۷۷
۸۵- خدمت به خلق..... ۲۷۹
۸۶- خردمند..... ۲۷۹
۸۷- خردنامه..... ۲۷۹
۸۸- خردنامه ارسطو..... ۲۸۰
۸۹- خردنامه افلاطون..... ۲۸۴
۹۰- خردنامه سفراط..... ۲۸۸
۹۱- خضر علیهِ السلام..... ۲۹۱
۹۲- خلقت نخستین..... ۲۹۱
۹۳- خواب..... ۲۹۲
۹۴- خودبینی و خودشناسی..... ۲۹۳
۹۵- خوردن و پوشیدن..... ۲۹۳
۹۶- خور و خراب و شهوت..... ۲۹۳
۹۷- خونریزی..... ۲۹۴

- ۴۱- امید به آینده..... ۲۵۴
۴۲- امیدواری..... ۲۵۵
۴۳- اندیشه..... ۲۵۵
۴۴- انسان و جهان..... ۲۵۵
۴۵- انسان و خدا..... ۲۵۶
۴۶- اوتاد..... ۲۵۷

پ-پ

- ۴۷- باد خزان..... ۲۵۸
۴۸- بحر محیط..... ۲۵۹
۴۹- بخت..... ۲۵۹
۵۰- بخشش..... ۲۵۹
۵۱- بدگوهری..... ۲۶۰
۵۲- بلیناس (مرگ او)..... ۲۶۰
۵۳- بندگی..... ۲۶۰
۵۴- بندگی خدا و آزادی..... ۲۶۱
۵۵- بهاریه..... ۲۶۱
۵۶- پاکی..... ۲۶۱
۵۷- پیامبر اکرم ﷺ..... ۲۶۲
۵۸- پیامبر اکرم ﷺ و سایر انبیا..... ۲۶۳
۵۹- پیری و جوانی..... ۲۶۳

ت

- ۶۰- تدبیر..... ۲۶۴
۶۱- تدبیر حکومت..... ۲۶۴
۶۲- ترس..... ۲۶۴
۶۳- تسلیم و رضا..... ۲۶۵
۶۴- تعدد زوجات..... ۲۶۵
۶۵- تغذیه..... ۲۶۵
۶۶- تلاش..... ۲۶۵
۶۷- توکل..... ۲۶۶
۶۸- تولید و مصرف..... ۲۶۶
۶۹- تهمت..... ۲۶۶

۳۱۱	۱۲۶-سقراط (مرگ او)
۳۱۱	۱۲۷-سقراط و نظامی
۳۱۲	۱۲۸-سلامتی
۳۱۲	۱۲۹-سلیمان علیهم السلام
۳۱۲	۱۳۰-سنگ‌های خنده‌آور
۳۱۴	۱۳۱-سیاه‌پوشی در عزا
۳۱۴	۱۳۲-شفاعت
۳۱۴	۱۳۳-شناخت
۳۱۶	۱۳۴-شهریاری
۳۱۷	۱۳۵-شیرین‌زبانی

ص

۳۱۸	۱۳۶-صبر
۳۱۸	۱۳۷-صفات حکمران
۳۱۸	۱۳۸-صورت‌نگری جهان

ط - ظ

۳۱۹	۱۳۹-طمع
۳۱۹	۱۴۰-ظاهر و باطن وقایع
۳۱۹	۱۴۱-ظلم

ع - غ

۳۲۰	۱۴۲-عبرت
۳۲۱	۱۴۳-عبرت‌آموزی
۳۲۲	۱۴۴-عجله و آرامی
۳۲۲	۱۴۵-عدالت
۳۲۳	۱۴۶-عدالت اجتماعی
۳۲۳	۱۴۷-عشق مجازی
۳۲۵	۱۴۸-عفو
۳۲۵	۱۴۹-عقل
۳۲۶	۱۵۰-عماد خونی
۳۲۶	۱۵۱-عناصر اربعه
۳۲۷	۱۵۲-عیسی علیهم السلام
۳۲۷	۱۵۳-غفلت

۲۹۵	۹۸-دانش
۲۹۵	۹۹-دانش اسکندری
۲۹۶	۱۰۰-داود علیهم السلام
۲۹۶	۱۰۱-داوری
۲۹۶	۱۰۲-درون و برون
۲۹۷	۱۰۳-دعا
۲۹۷	۱۰۴-دل
۲۹۷	۱۰۵-دلیری
۲۹۸	۱۰۶-دنیا
۲۹۸	۱۰۷-دنیا و آخرت
۲۹۹	۱۰۸-دوست
۲۹۹	۱۰۹-دولت و ناز
۲۹۹	۱۱۰-دمل‌زنی در بامداد

ر - ز

۳۰۱	۱۱۱-روان
۳۰۱	۱۱۲-روانشناسی
۳۰۱	۱۱۳-روزگار
۳۰۴	۱۱۴-روزی
۳۰۴	۱۱۵-رهبر
۳۰۴	۱۱۶-ریاضت
۳۰۴	۱۱۷-زمستان
۳۰۵	۱۱۸-زهد سقراط
۳۰۷	۱۱۹-زهد یونانیان

س - ش

۳۰۹	۱۲۰-سختی و سازندگی
۳۰۹	۱۲۱-سخن
۳۰۹	۱۲۲-سخن نظامی
۳۱۰	۱۲۳-سَد اسکندری
۳۱۰	۱۲۴-سروش سخن
۳۱۰	۱۲۵-سعادت و شقاوت روزگار

۱۸۲- مردم زمانه	۳۴۴
۱۸۳- مرغ عرشی	۳۴۵
۱۸۴- مرگ	۳۴۵
۱۸۵- مرگ و حشر آدمی	۳۴۷
۱۸۶- مرگ همسر نظامی	۳۴۷
۱۸۷- مسعودشاه	۳۴۸
۱۸۸- مطرب‌نامه	۳۵۰
۱۸۹- مغنی	۳۵۰
۱۹۰- مغنی‌نامه	۳۵۰
۱۹۱- موسی عليه السلام	۳۵۳
۱۹۲- موسیقی	۳۵۳
۱۹۳- موسیقی افلاطون و ارسطو	۳۵۴

ن - و

۱۹۴- نتیجه اعمال	۳۵۸
۱۹۵- نسیبت	۳۵۸
۱۹۶- نصیحت	۳۵۸
۱۹۷- نظام احسن	۳۵۹
۱۹۸- نظامی	۳۶۰
۱۹۹- نظامی (همسر او)	۳۶۲
۲۰۰- نظامی (سخن او)	۳۶۳
۲۰۱- نظامی (عمر او)	۳۶۳
۲۰۲- نظامی و حکیمان روم	۳۶۳
۲۰۳- نظامی و خضر	۳۶۴
۲۰۴- نظامی و عمر او در تنظیم اقبالنامه	۳۶۴
۲۰۵- نظامی همت او	۳۶۴
۲۰۶- نقد	۳۶۵
نقد اقبالنامه	۳۶۸
۲۰۷- نیایش	۳۷۱
۲۰۸- نیکی و نیک‌نامی	۳۷۲
۲۰۹- والیس (مرگ او)	۳۷۲
۲۱۰- وزیر مسعودشاه	۳۷۳

۱۵۴- غفلت و بیداری	۳۲۷
۱۵۵- غم مردگان	۳۲۷

ف - ق

۱۵۶- فال‌بینی	۳۲۸
۱۵۷- فرزاندگی و هدایت حکومت	۳۲۸
۱۵۸- فرزندان نظامی در قصر مسعودشاه	۳۳۰
۱۵۹- فروریوس (مرگ او)	۳۳۱
۱۶۰- فعل نیک	۳۳۱
۱۶۱- فطرت	۳۳۱
۱۶۲- قابلیت	۳۳۲
۱۶۳- قبول حق	۳۳۲
۱۶۴- قدرت الهی	۳۳۲
۱۶۵- قسم‌نامه	۳۳۳
۱۶۶- قصه و حکمت آن	۳۳۴
۱۶۷- قناعت	۳۳۴
۱۶۸- قندهار	۳۳۴
۱۶۹- قیاس	۳۳۵

ک - گ

۱۷۰- کار و بیکاری	۳۳۶
۱۷۱- کم‌خوری	۳۳۶
۱۷۲- کیفیت خلقت	۳۳۷
۱۷۳- کیمیاگری	۳۳۷
۱۷۴- کینه	۳۳۸
۱۷۵- گنج و رنج	۳۳۸
۱۷۶- گنجبه	۳۳۸

م

۱۷۷- مادر اسکندر و دیدن نامه او	۳۳۹
۱۷۸- مار و گنج	۳۳۹
۱۷۹- ماریه قبطیه شامی	۳۴۰
۱۸۰- مثل اسکندری	۳۴۲
۱۸۱- مدینه فاضله	۳۴۲

۲۱۷- هنر	۳۷۷
۲۱۸- هوای نفس	۳۷۷
۲۱۹- یاجوج (اوصاف آن)	۳۷۸
۲۲۰- یاجوج و اسکندر	۳۷۹
۲۲۱- یوسف عليه السلام	۳۸۰
۲۲۲- یونس عليه السلام	۳۸۰
۳۸۱- اشعار برگزیده	۳۸۱

۲۱۱- وصیت اسکندر به مادرش	۳۷۳
۲۱۲- وفا	۳۷۴

ه - ی

۲۱۳- هرمس	۳۷۵
۲۱۴- هرمس (مرگ او)	۳۷۵
۲۱۵- هرمس و حکیمان روم	۳۷۵
۲۱۶- همسایگی	۳۷۷

مقدمه

اقبالنامه که آن را خردنامه اسکندری نیز نامیده‌اند ششمین دفتر از دفاتر خمسة نظامی است که بخش دوم دفتر پنجم را تشکیل می‌دهد. دفتر اول (مخزن الاسرار) دفتر دوم (خسرو و شیرین) دفتر سوم (لیلی و مجنون) دفتر چهارم (هفت‌پیکر یا بهرامنامه) دفتر پنجم (اسکندرنامه) که این دفتر از دو بخش شرفنامه و اقبالنامه تشکیل شده است. از مجموع حدود ۱۱ هزار بیت دفتر پنجم حدود ۷ هزار بیت متعلق به شرفنامه و بقیه به اقبالنامه تعلق دارد.

در فرهنگ موضوعی اقبالنامه بیش از ۲۲۰ موضوع استخراج شده و ابیات مربوط به هر موضوع تحت آن قرار داده شده است که پژوهشگر را در رسیدن به موضوعات مورد نیاز خود یاری کرده و از مراجعه به اصل کتاب و صرف وقت زیاد برای رسیدن به یک موضوع بی‌نیاز می‌کند.

با بررسی فرهنگ موضوعی اقبالنامه این نکته به دست می‌آید که جناب نظامی به اسکندر در این دفتر، بیشتر چهره معنوی و علمی داده است تا چهره حکمرانی. برخلاف شرفنامه که آنجا جنبه حکمرانی آن بر سایر جهات او غلبه داشت. کی از دلایل خردنامه نامیده شدن این دفتر، محتوای خردمندانه آن است که سخن از اعتقادات، اخلاقیات، مسائل مختلف علمی به میان آمده و هر کدام از موضوعات را از دیدگاه‌های مختلف مورد بررسی قرار داده است. خردنامه‌های متعدد که به نام هر یک از حکیمان و دانشمندان مختلف سروده شده است حاکی از این حقیقت است. البته این کتاب که خردنامه اسکندری نامیده شده است، در واقع خردنامه نظامی است که در قصه اسکندر بیان می‌شود که خود این قصه نیز قصه نظامی است. به عبارت دیگر جناب نظامی قصه خود و خرد خود را به نام دیگران به رشته تحریر آورده است. نه اسکندر کاملاً همان

اسکندری است که نظامی می‌گوید و نه سقراط و ارسطو و... کاملاً همان‌هایی هستند که نظامی گفته است. این اسکندر، اسکندر نظامی است همانگونه که سقراط و افلاطون و جالینوس و... سقراط و افلاطون نظامی هستند.

نظامی شاکله یک حکومت ایده‌آل و موفق را در عدالت محوری آن دانسته و اصول یک حکمرانی را در قصه اسکندر به عنوان حکمرانی موفق و عادل و... بیان کرده است. حاکم هر قدر هم توانا و دانا باشد نیازمند شورای اهل حلّ و عقد می‌باشد که مرکب از دانشمندان متعدد در رشته‌های گوناگون است.

آنچه نظامی در خردنامه‌ها به دانشمندان مختلف نسبت می‌دهد کاملاً مطابق با مبنای علمی آنها نبوده بلکه اطلاعاتی است که نظامی از راه مطالعه آثار قُدمّا به دست آورده است. به همین دلیل محتوای آنها در بسیاری از موارد، مشترکات فراوان دارد. در خاتمه خردنامه‌ها که نظامی به بیان خردنامه نظامی می‌پردازد، ملاحظه می‌شود که همان حرف‌های منسوب به ارسطو و سقراط و افلاطون و... را به نوعی دیگر و مقداری شفاف‌تر و عمیق‌تر بیان کرده است. زیرا خردنامه افلاطون هم در واقع خردنامه نظامی بوده و خردنامه سقراط و... همه خردنامه‌های نظامی‌اند و از این رو در هر کدام از آنها جای پای چندین آیه و حدیث دیده می‌شود. امید است خواندن این آثار، موجب شکوفا شدن خردنامه‌های هر یک از ما که علاوه بر خردنامه جمعی خردنامه فردی نیز داریم شده باشد.

قادر فاضلی

تهران

۱۳۸۷/۷/۷